

1.01
Prejeto 12. 1. 2009

UDK 364.694-056.262(497.4)"1941/1944"

Mojca Šorn*

Zavod za slepe otroke v Kočevju (1941-1944) in njegova selitev v Ljubljano

IZVLEČEK

Avtorica oriše, kako je druga svetovna vojna vplivala na življenje in šolanje v zavodu za slepe otroke in mladino, ki je bil od leta 1922 v Kočevju. Od začetka okupacije do selitve v Ljubljano konec leta 1944 se je imenoval (Pokrajinski) Zavod za slepe otroke v Kočevju. Izmed številnih negativnih posledic vojne avtorica izpostavi tudi letalske napade na Kočevje in škodo, ki jo je pri tem utrpel zavod, ter spremlja neizogibno selitev gojencev in vzgojiteljev v Ljubljano oziroma ustanovitev Oddelka za slepe novince v Ljubljani.

Ključne besede: druga svetovna vojna, Slovenija, Zavod za slepe otroke v Kočevju, Oddelek za slepe novince v Ljubljani

ABSTRACT

INSTITUTE FOR BLIND CHILDREN IN KOČEVJE (1941-1944) AND ITS RELOCATION TO LJUBLJANA

The author describes how World War II influenced the life and education at the institute for blind children and youth, located in Kočevje since 1922. Since the beginning of the occupation until its relocation to Ljubljana in the end of 1944, this institute was called the (Regional) Institute for Blind Children in Kočevje. Of the many negative consequences of war, the author also underlines the aerial attacks on Kočevje and the damage the Institute suffered during these attacks, and describes the unavoidable relocation of the pupils and teachers to Ljubljana as well as the establishment of the Department of Blind Novices in Ljubljana.

Key words: World War II, Slovenia, Institute for Blind Children in Kočevje, Department of Blind Novices in Ljubljana

* Dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-naslov: mojca.sorn@inz.si

Prva slovenska ustanova za oskrbo in izobraževanje slepih in slabovidnih oseb, Zavod za slepe v Ljubljani, je bila ustanovljena po končani prvi svetovni vojni; namenjeni so ji bili prostori Kranjske hranilnice na Zaloški cesti.¹ Do takrat so bile slepe osebe iz slovenskih dežel vezane na ustrezne ustanove (predvsem) avstrijskega dela monarhije (Dunaj, Linz, Gradec, Celovec, Innsbruck),² kjer so se (redki) slovenski otroci, katerim so bili dodeljeni denarni prispevki humanitarnih organizacij in posameznikov, tudi šolali.³ Po prvi svetovni vojni so se slovenski slepi otroci lahko šolali v dvorazredni osnovni šoli, ki je začela delovati v Ljubljani v okviru Zavoda za slepe s šolskim letom 1919/20. V šolskem letu 1921/22 je bila dvorazredna osnovna šola reformirana v trirazredno. V zavodu je poleg t. i. trirazrednice delovala tudi obrtna nadaljevalna šola s pletarsko in ščetarsko delavnico. Ko je leta 1922 poslopje Zavoda za slepe v Ljubljani kupilo Ministrstvo za narodno zdravje, je bil zavod preseljen v Kočevje, relativno daleč od kulturnega središča. (Državni) zavod za slepe/slepce v Kočevju je bil nameščen v banovinskem posloppju bivše lesno industrijske šole. Vzdrževanje zavoda in šole za slepe je bilo v pristojnosti države do šolskega leta 1928/29, ko je prišlo do reforme - skrb za zavod je prevzela takratna oblastna samouprava.⁴ Vsi odrasli oskrbovanci so bili iz ustanove odpuščeni,⁵ v njej

*Zavod za slepe otroke in mladino v Kočevju
(Ilustrirani Slovenec, 10. 6. 1928, str. 188)*

¹ O nastanku prvega zavoda za slepe, ki se je na področju Slovenije oblikoval po koncu prve svetovne vojne v Ljubljani, in o delovanju zavoda ter šole po selitvi v Kočevje do okupacije v: Mojca Šorn: Zavod za slepe otroke in mladino v Kočevju. V: Kronika, izredna številka: V zlatih črkah v zgodovini : razprave v spomin Olgi Janša-Zorn. Ljubljana 2009, str. 265-274.

² Zavod za slepo in slabovidno mladino : zgodovinski oris 1919-1989. Ljubljana 1989 (dalje Zavod za slepo in slabovidno mladino), str. 2. Podrobneje o šolski obveznosti Janez Šagadin: Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini. V: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969. Ljubljana 1970, str. 136sl.

³ Avstrijski zakon o osnovnem šolstvu iz leta 1869 je vseboval določila, ki so slepe in gluhe otroke štela med šoloobvezne.

⁴ Leta 1935 je banska uprava ustanovila poseben fond, namenjen Zavodu za slepo deco v Kočevju, v katerega se je stekal denar iz banovinskega proračuna. Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Zavod za slepo in slabovidno mladino Ljubljana (AŠ 1460), t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932 - 22. 1. 1937), Zapisnik, 3. 9. 1935.

⁵ Mnogi od njih so svoje zavetišče našli v zavodu za odrasle slepe v Škofji Loki, ustanovljenem leta 1935.

so ostali le šoloobvezni otroci.⁶ Zavod se je preimenoval v Zavod za slepo deco v Kočevju. Poleg osnovne šole sta bili v kočevskem zavodu organizirani tudi pletarska in ščetarska obrt. Slednjo so v teku dvajsetih let 20. stoletja opustili, šele v letih pred drugo svetovno vojno, natančneje v začetku koledarskega leta 1937, je zavod uspel pridobiti učiteljico ročnih del, ki je deklince učila plesti, šivati ipd. V začetku leta 1941 so v zavodu začeli tudi s poukom gospodinjstva. Za gojence in gojenke so bili (občasno) organizirani tudi strokovno-nadaljevalni tečaji. Njihov namen je bil, da bi poleg tehničnega znanja, ki so ga mladi pridobili v delavnici, usvojili vsaj nekaj splošne in teoretično-strokovne izobrazbe.

Pogoji za bivanje v kočevskem zavodu in delo v šoli, ki je bila v sklopu tega, so bili skromni, tako glede prostorov kot tudi učnih in izobraževalnih pripomočkov; težave so bile tudi s pridobivanjem in nameščanjem izobraževalno-vzgojnega kadra,⁷ ki je bil maloštevilen, a strokovno dobro podkovan.⁸ Kljub temu se je zavod v Kočevju, ki se je zgledoval predvsem po Zavodu za slepe v Zagrebu, ustanovljenem leta 1895, in po modernem Zavodu za slepe v Zemunu, razvil v kakovostno in uspešno ustanovo, kar so kazali predvsem dosežki gojencev.

Učiteljski zbor je ves čas delovanja zavoda v Kočevju izpostavljala predvsem problem neustreznosti poslopja za nastanitev, bivanje in šolanje slepih. Stavba namreč ni imela dovolj prostorov, ki bi jih preuredili v otroške spalnice, ni imela ustreznega prostora, ki bi ga uredili v bolniško sobo, ni imela prostora, ki bi služil kot dnevna bivalnica, ni imela telovadnice. Obravnavano poslopje ne le, da ni bilo ustrezno za služenje svojemu namenu, bilo je še dodatno v slabem stanju, vendar ves čas, ko je služilo kot zavod slepim in slabovidnim otrokom, ni bilo deležno nikakršnih popravil oziroma izboljšav. Nekateri so menili, da je bila (morda) za odlašanje s popravili kriva tudi obljuba, ki se je ponavljala tako rekoč od leta 1922, da se bo zavod selil iz Kočevja v primernejše prostore v bližino prestolnice. V letih pred drugo svetovno vojno je ideja o selitvi postajala vse bolj žgoča. Resnejši ideji o selitvi zavoda v Goričane pri Ljubljani je leta 1936 sledila ideja banske uprave o selitvi zavoda v prostore bivše tovarne slamnikov v Mengšu. Učiteljski zbor je idejo o selitvi zavoda v Mengeš odločno odklonil, saj je menil, da je poslopje bivše tovarne za bivanje in vzgojo slepe mladine povsem neprimerno. Tik pred okupacijo

⁶ Jugoslovanski zakon o osnovnih šolah, ki nosi datum 5. 12. 1929 (Službene novine kraljevine Jugoslavije, 11. 7. 1930, št. 155), je določal, da "med 'ljudske' šole spadajo tudi šole 'za nezadostno razvito in defektno deco'. Šolanje je bilo tako obvezno za vse slepe otroke, ki so napolnili 6, a še niso prekorčili 14 let (izjemoma so lahko sprejeli tudi slepe mladostnike do 18. leta starosti, ki so oslepeli npr. zaradi bolezni ali nesreče), duševno in telesno zdrave in sposobne za izobrazbo. Martin Mencelj: Razvoj šolstva za duševno zaostalo in defektno deco pri Slovencih od 1918-1938. V: Popotnik : časopis za sodobno pedagogiko, št. 1-2, str. 53-59; ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. 5, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940 - 30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 27. 2. 1941. Slabovidni učenci, ki se jim je v teku šolanja v zavodu vid toliko izboljšal, da se jim po izjavi zdravnika specialista ni bilo treba udeleževati pouka po metodah za slepe, so lahko predčasno zapustili zavod, vendar so morali do 14. leta obiskovati občo ljudsko šolo.

⁷ Zaradi slabih pogojev so nameravali leta 1923 otroke iz kočevskega zavoda preseliti v Zavod za slepe v Zemunu, kar pa se zaradi velikih prizadevanj učiteljskega zbora ni zgodilo.

⁸ Podrobno o upravnih, pedagogih in drugih sodelavcih zavoda Marija Golob: Pot k svetlobi : Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1919-1998 : [80 let šolanja slepih in slabovidnih v Sloveniji]. Ljubljana 1999 (dalje Golob, Pot k svetlobi), str. 38. Visoko usposobljenost učiteljskega kadra kočevskega zavoda je med drugim junija 1935 potrdil tudi poslanec ministrstva za prosveto iz Beograda, ki je po obisku šole za slepe in slabovidno mladino vse učitelje ocenil z odlično oceno. V: ARS, AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932 - 22. 1. 1937), Zapisnik, 11. 6. 1935.

Slovenije se je pojavila še ideja o gradnji zavoda za slepe v Dravljah pri Ljubljani, vendar je takratni ban dr. Marko Natlačen prednost dal t. i. gluhonemnici oziroma je denar namenil za dozidavo njenega novega trakta.⁹ Ob tem je sicer obljubil, da se bodo takoj za gluhih veselili tudi slepi otroci, vendar je njegove načrte onemogočila vojna.

Po napadu na Jugoslavijo in razkosanju Slovenije med okupatorje je Kočevje prišlo pod italijanskega okupatorja. Zavod, ki se je do selitve v prestolnico konec leta 1944 imenoval Zavod za slepe otroke v Kočevju,¹⁰ ni več opravljal vloge osrednje slovenske ustanove za usposabljanje slepih otrok, saj so bili v njem v glavnem le otroci iz Ljubljanske pokrajine.¹¹ Večina učencev z nemškega okupacijskega območja se namreč, ko je zavod po nekajtedenski prekinitvi pouka¹² 24. aprila 1941 nadaljeval z rednim šolskim delom, v Kočevje ni vrnila.¹³ Konec šolskega leta 1940/41 je v klopih pričakalo 5 dečkov in 7 deklic I. oddelka, 3 dečki in 4 deklice II. oddelka ter 5 dečkov in 1 deklica III. oddelka.

Prvih nekaj mesecev po okupaciji je bil "kljub novim in težkim časom /.../ zavodu omogočen nemoten razvoj",¹⁴ kmalu pa so v življenje v zavodu posegle italijanske enote, ki so zasedle del zavodskega poslopja. Dve veliki sobi pri vходу so preuredili v vojaški poštni urad.¹⁵ Učitelji so na konferenci konec marca 1942 izrazili obžalovanje, da se prav od zavoda zahteva prostore, menili so namreč, da je v mestu dovolj drugih praznih prostorov.¹⁶ Zavodski ritem sta še dodatno zmotili odredbi, ki sta terjali sobivanje zavoda s kočevsko osnovno šolo in nato še gimnazijo: "Odkar se v zavodu vrši tudi pouk kočevske osnovne šole in so naši prostori stisnjeni skoraj na minimum, je zelo otežkočen pouk, posebno pa nadzorovanje gojencev. Najbolj so prizadeti obrtni vajenci in vajenke, ki nimajo prav nobenega prostora za dnevno bivanje. V času izven dela se morajo potikati po prašni delavnici in mrzlih kamnitih hodnikih in ne moremo strogo ločiti gojencev in gojenk."¹⁷ Osnovna šola in gimnazija "sposojene" prostore nato uporabljali do selitve 6. februarja 1943.

Kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine z dne 3. maja 1941 je v 6. členu določal, da bo poučevanje v ljudskih šolah v slovenskem jeziku.¹⁸ Kljub temu sta

⁹ Fondi posameznih socialnih institucij so bili namreč združeni.

¹⁰ Imenovan tudi Pokrajinski zavod za slepe otroke v Kočevju.

¹¹ Vzgojno-izobraževalni zavod v Kočevju je bil edini zavod za slepe, ki je deloval ves čas vojne. Dom slepih v Stari Loki je zasedlo nemško vojaštvo, gojence zavoda pa so nastanili po privatnih hišah.

¹² Konec marca 1941 je minister za prosveto izdal odredbo o prekinitvi pouka v javnih in zasebnih šolah. Po začetku vojne na naših tleh je banska uprava razglasila izredne razmere in odredila, da morajo vse šole učencem izdati spričevala. Eden zadnjih ukrepov Natlačenove uprave je bil poziv za vrnitev v šolske klopi - 23. 4. 1941 je bil pouk obnovljen. Mojca Šorn: Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno. Ljubljana 2007, str. 357.

¹³ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940 - 30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 30. 4. 1941.

¹⁴ Prav tam, Zapisnik, 6. 10. 1941.

¹⁵ Prav tam, Zapisnik, 29. 1. 1942.

¹⁶ Pozimi 1941/42 so se s Kočevske izselili skoraj vsi Kočevjarji, s čimer se je prebivalstvo prepolovilo, njihovo posest pa si je prilastila italijanska družba Emona. V: Damijan Guštin: Osvoboditev Kočevske. Kočevje 2005 (dalje Guštin, Osvoboditev Kočevske), str. 9.

¹⁷ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940 - 30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 1. 5. 1942.

¹⁸ Na t. i. Spodnji Štajerski je ves pouk potekal v nemščini, na madžarskem okupacijskem področju so bile vse šole pomadžarjene, "srečo" so imeli le gorenjski osnovnošolci, ki so imeli pouk v slovenščini.

bila v šolskem letu 1941/42 v kočevskem zavodu vpeljana dva tečaja italijanščine, eden za višjo ljudsko šolo, drugi za gojence, ki so obiskovali obrtno šolo, in za gojenke gospodinjske šole.¹⁹ Šolska knjižnica, ki je pred začetkom vojne štela nekaj manj kot 400 knjig, je po okupaciji pridobila več italijanskih knjig v Braillovi pisavi.²⁰ Na zavodu so tečaji italijanščine potekali tudi v času počitnic, dolžina teh je bila odvisna od trenutnih vojnih razmer: počitnice po končanem šolskem letu 1941/42 so trajale 4 mesece, po končanem šolskem letu 1942/43 pa en mesec več. Domov so smeli le gojenci iz bližnjih krajev, večina gojencev je v času počitnic ostala v zavodu, kjer z delom v delavnici sploh niso prekinili: "Pletarska delavnica je poslovala ves čas do evakuacije zavoda. Gojenke pa so se vadile v raznih ročnih delih. V času borovnic so hodili gojenci pogosto v gozd nabirat borovnice. Hodili so se tudi kopat v Rinžo in so se skoro vsi naučili plavanja. Pridno so tudi pomagali pri poljskem delu, pri pospravljanju krompirja, repe, korenja, fižola in koruze. Doma v zavodu so obtrgavali in luščili fižol, ličkali in kožuhali koruzo, obrezovali repo in korenje itd. Vse to je bilo za naše gojence zabava in koristna zaposlitev, obenem pa tudi koristna izprememba in razvedrilo."²¹ Poleg počitnic so gojenke zavoda razveseljevala (vse bolj skromna) praznovanja Miklavža in božiča. Številni nastopi, z izjemo petja na cerkvenem koru med mašo, in razstave pa so živeli samo v spominih: "Javnih prireditev in nastopov v preteklem šolskem letu nismo imeli razen božičnega obdarovanja gojencev, kateremu so prisostvovali zastopniki cerkvene, civilne in vojaške oblasti. Radi pomanjkanja materiala za ročno delo in pletarske izdelke nismo mogli prirediti šolske razstave."²²

¹⁹ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940 - 30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 29. 11. 1941. Konec šolskega leta 1941/42 je v zavodu dočakalo 16 učencev in 16 gojencev. Popolnoma slepih je bilo 25%, svetlobo je razločevalo 16%, barve in obrise velikih predmetov je razločevalo 16%, prste na daljavo 1-4 m je štelo 33%, na daljavo 4-10 m pa 10% varovancev. Od rojstva je bilo slepih 50%, zaradi bolezni je oslepel 17% in zaradi poškodbe 33% varovancev, v: prav tam, Zapisnik, 29. 5. 1942.

²⁰ Poleg šolske knjižnice je bila v kočevskem zavodu tudi učiteljska knjižnica. Ta je v začetku leta 1943 štela 1070 knjig (v: prav tam, Zapisnik, 2. 7. 1942 ter prav tam, Zapisnik, 25. 2. 1943), vendar je v letalskih napadih konec leta 1943 in v letu 1944 utrpela znatno škodo.

²¹ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 25. 6. 1943. Vsesplošno pomanjkanje hrane in oviran dovoz zalog iz Ljubljane, ki ga je organiziral Pokrajinski prehranjevalni zavod, sta bila iz leta v leto večji problem. Posledice nezadostne prehrane oziroma uživanja premalo kaloričnih jestvin so se odražale tudi na zdravju otrok. Konec šolskega leta 1941/42 je bilo zdravstveno stanje otrok dobro, prav tako konec šolskega leta 1942/43, leto kasneje je bil pri varovancih zaznan porast slabokrvnosti in živčnih motenj: "Kljub temu in kljub še dobri in zadostni prehrani in skrbni negi pa se je med našimi gojenci na letošnjo pomlad pojavila bolehnost v primeru anemije in ponovitve skrofuloze, iz česar moremo sklepati, da prehrana ne vsebuje vseh potrebnih snovi." (v: prav tam, Zapisnik, 28. 4. 1944). Referentka za zdravstvo je poročala: "Zavod v minulem šolskem letu, po odhodu dr. Igljica, ni imel stalnega hišnega zdravnika. Zadnja obolenja gojencev je zdravil dr. višji nemški vojaški zdravnik. /.../. G. zdravnik bo v petek 30. junija popoldne pregledal vse gojence in jih po potrebi tudi rentgeniziral. Važno je zlasti to, da nam bo kot specialist za živčne in duševne bolezni lahko podal točno diagnozo za gojence, pri katerih opažamo živčne ali psihopatične motnje." (v: prav tam, Zapisnik, 26. 6. 1944). O boleznih, ki jih je spodbudilo pomanjkanje hrane: ARS, fond Mestni preskrbovalni urad Ljubljana (AS 1886), f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, str. 83sl.

²² ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 25. 6. 1943. Med gojenci je bilo v prostem času zelo priljubljeno tudi poslušanje radia. Konec marca 1942 je v uradnem listu izšla uredba o obvezni oddaji radijskih sprejemnikov, gl.: Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana / Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 26, 1. 4. 1942, str. 159, vendar je bila prošnja uprave zavoda, da bi smeli obdržati radijski aparat, ugodno rešena.

Šolsko leto 1943/44 so v zavodu nameravali začeti oktobra,²³ vendar se to ni uresničilo. Ker poslopje zavoda ni imelo ustreznega zaklonišča oziroma zaradi nevarnosti letalskih napadov, so od konca septembra gojence vsako jutro vodili v bližnjo vas Mahovnik, kjer so največkrat preživeli dan, zvečer pa so se vračali v Kočevje. Nekoliko drugače je bilo od 11. oktobra, ko so gojenci zaradi nevarnosti vojaških operacij v Kočevju v sosednji vasi Mahovnik preživljali tako dneve kot noči - evakuacija je trajala do 25. oktobra.²⁴ Po vrnitvi v matično ustanovo je vodstvo zavoda sklenilo, da bodo z začetkom pouka še malo počakali, saj zaradi uničenja železniške proge, ki je Kočevje povezovala z Ljubljano, in zaradi odrezanosti tudi od zaledja ni bilo mogoče vpoklicati vseh gojencev.²⁵ Šolsko leto 1943/44 se je tako začelo 6. decembra 1943. Pouk je obiskovalo 16 učencev, I. in II. oddelek po 5 učencev, III. oddelek pa 6. Obrtnih vajencev je bilo v zavodu 11.²⁶ Učenci so v šolskih klopeh preživeli le nekaj dni:²⁷ "Pouk v naši osnovni šoli, ki se je pričel 6. decembra, je bil že po treh dneh prekinjen zaradi znanih decembrskih dogodkov v Kočevju. Tistikrat je bil naš zavod zaradi svoje lege v središču bojev; v nedeljo 12. decembra pa ga je skoro do polovice porušila letalska bomba. Človeških žrtev izmed zavodskih prebivalcev v tistih dneh, hvala Bogu, ni bilo, pač pa smo prestali veliko strahu in groze."²⁸ Poslopje zavoda je bilo v bombardiranju močno poškodovano, večina sten je bila razpokanih, razbite so bile vse šipe, uničeno je bilo celotno pohištvo, zahodni del poslopja pa je bil popolnoma porušen. Uprava zavoda je najela delavce, da so prekopali ruševine, iz katerih jim je uspelo rešiti nekaj živil, obleke in posteljnine. Žal pa je bil uničen del zavodskega arhiva: zavodska kronika in fotografsko gradivo iz življenja, pouka in dela slepih učencev in gojencev. Uprava zavoda je naredila seznam uničenih in ukradenih predmetov ter ga predložila županstvu občine Kočevje in Pokrajinski upravi. Škoda na inventarju je bila ocenjena na 222.549,75 lir,²⁹ škoda, povzročena učiteljem in gojencem, pa 53.460 lir. Uprava je nato poskrbela za najnujnejša popravila: "Vsa ta popravila so seveda samo zasilna, toliko da streha drži dež in sneg in da je preostali del zavoda vsaj za silo uporaben tudi v mrzlem zimskem času. Tudi vodovod in električna napeljava sta popravljena in ubite šipe so nadomeščene. Celotni stroški in obnovitvena dela in odkopavanje ruševin znašajo do sedaj Lir 20.116,62 in so se krili iz lanskega proračuna."³⁰

²³ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 4. 12. 1943.

²⁴ Po kapitulaciji in odhodu italijanske vojske so že 9. 9. 1943 v Kočevje prišli partizani in aktivisti okrožnega odbora OF. Njihovo delovanje je Kočevje za nekaj tednov (na nek način) celo postavilo za prestolnico svobodnega ozemlja v Ljubljanski pokrajini. Nemška jesenska ofenziva, ki se je začela 18. 10. 1943, je za Kočevje epilog dosegla 24. 10., ko je nemška vojska vdrla v mesto in v njem vzpostavila svojo postojanko. Do začetka novembra je bila na Kočevskem uvedena oblast Operacijske cone Jadransko primorje.

²⁵ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 4. 12. 1943.

²⁶ Prav tam. Nekoliko drugačni podatki v ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 26. 6. 1944.

²⁷ Po nemški zasedbi Kočevja (konec oktobra 1943), so partizani in aktivisti OF delovali na osvojenem območju v okolici mesta. Slovenska partizanska vojska je nemško-domobransko postojanko v Kočevju napadla dvakrat (obakrat ji je na pomoč priskočilo zavezniško letalstvo), prvič 9. 12. 1943.

²⁸ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 23. 3. 1944.

²⁹ Končna ocena, ki jo je podal tehnični vodja okrajnega cestnega odbora, je znašala 241.018, 78 lir. Le za primerjavo: plače bančnih uradnikov so se gibale od dobrih 1100 do dobrih 1500 lir. V: Slovenski narod, št. 19, 8. 5. 1944, str. 3, Gibanje cen, mezd in zaposlitve v Ljubljanski pokrajini leta 1943.

³⁰ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 23. 3. 1944.

Po posredovanju Bogomire Dobovšek, upravnice zavoda, je šef Pokrajinske uprave z odlokom z dne 31. decembra 1943 odredil, "da se zavod začasno preseli v ljubljansko gluho-nemnico. Selitev naj se izvrši z vsem inventarjem, premičnine pa naj sprejme v varstvo okrajno glavarstvo."³¹ Te odredbe pa ni bilo mogoče izvesti, saj potovanje v Ljubljano, ki je bilo takrat možno samo s t. i. vojaškimi avtokolonami, ni bilo dovolj varno za selitev slepih otrok.

Zaradi napovedane selitve se pouk v osnovni šoli ni nadaljeval vse do konec aprila 1944, delo v pletarski delavnici se je začelo nekoliko prej, 1. februarja. Upraviteljica zavoda je s kolegi ves ta čas razmišljala o selitvi, predvsem kdaj in zakaj bi bil najboljši trenutek za ta podvig: "Če se bo selitev gojencev izvedla meseca junija, ko zaključujemo šolsko leto in itak že običajno grede otroci na počitnice, potem bo precej manj padla v oči in morda se nam bo posrečilo, da nam tja do jeseni še ne zasedejo tukajšnjih zavodskih prostorov v kake druge namene, da v tem času v miru pospravimo pridelke in z vsako kolono spravimo nekaj stvari v Ljubljano. Jeseni torej bi pa že začeli s poukom in zavodom kompletno v Ljubljani."³² Ker pomladi in poleti 1944 v Kočevju ni prihajalo do vojaških spopadov,³³ tudi selitev zavoda ni bila več nujno potrebna. Upravnica je za zapisnik povedala: "V tej zadevi sem se posvetovala s komisarjem kočevske občine in vojaškimi oblastmi, ki so mi zagotovili, da je upati, da čez poletje najbrže bivanje slepih otrok v Kočevju ne bo nevarno. In tako je zavod zaenkrat ostal v Kočevju."³⁴

Poleti 1944 so počitnice trajale tri mesece, večina gojencev jih je preživela v zavodu - bili so primerno zaposleni. V šolskem letu 1944/45 je bilo v šolo vpisanih 15 učencev. V prvi oddelek je bilo vpisanih 5 učencev, 1. oktobra sta bila pri pouku prisotna dva, v drugi oddelek je bilo vpisanih 5 učencev, prvi šolski dan so bili prisotni trije, v tretji oddelek je bilo vpisanih pet učencev, 1. oktobra 1944 sta bila v šolskih klopek navzoča dva.³⁵

* * *

V ljubljanski bolnišnici se je že v letu 1943 zdravilo več otrok in mladostnikov, ki so oslepeli zaradi vojnih poškodb. "Ker je zlasti pri pozneje oslepelih v resnici zelo važno, da se čimprej nauče čitanja in pisanja za slepe, je učiteljski svet mnenja, da bi bilo potrebno tem revežem takoj pomagati. Osnoval naj bi se v ta namen v gluho-nemnici v prostorih, še rezerviranih za naš zavod, oddelek za po vojni oslepele. Oskrbovalni stroški za te gojence bi se krili iz rednega zavodskega proračuna in bi niti ne predstavljali za proračun kakih izrednih izdatkov."³⁶ Tako so v ljubljanski gluho-nemnici v začetku leta 1944 stekle priprave na sprejem novih gojencev, pouk pod taktirko Franice Vrhunc, ki sta ji pomagala katehet Ivan Tomažič in učiteljica Milica Sivec, pa se je začel aprila istega leta. Ravnatelj glu-

³¹ Prav tam.

³² ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 28. 4. 1944.

³³ Po uspešni obrambi Kočevja konec leta 1943 je nemška vojska v prvih mesecih leta 1944 mesto spremenila v izredno utrjeno oporišče.

³⁴ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik 31. 8. 1944.

³⁵ Prav tam, Zapisnik, 2. 10. 1944.

³⁶ Prav tam, Zapisnik, 23. 3. 1944.

honemnice Mirko Dermelj je dal novoorganiziranemu Oddelku za slepe (novince) na razpolago štiri sobe, ki so bile že pred tem rezervirane za zavod za slepe otroke, hkrati pa je vsem gojencem nudilo popolno oskrbo. Upraviteljica kočevskega zavoda je na obisku v Ljubljani ugotovila, "da so slepi oskrbovanci, kar se tiče prehrane, za te čase naravnost najboljše oskrbovani. G. ravnatelj da na razpolago tudi potrebno stražniško osebje ter je vedno pripravljen pomagati in ustreči v vseh željah in potrebah v dejanju kakor tudi z nasveti."³⁷

Kljub hvaležnosti, da je ljubljanski oddelek za slepe lahko gostoval v gluho-nemnici, je v mislih članov učiteljskega zbora še vedno živela ideja o selitvi. Za prihodnost so načrtovali selitev zavoda v ustrezno stavbo, namenjeno samo slepim gojencem, zgradbo, ki bi ustrezala bivanjskim in izobraževalnim potrebam več desetletij. To odločitev so podprli z naslednjo utemeljitvijo: "Slepi otroci so po svoji duševni strukturi, izobražbeni možnosti in izobraženem cilju tako bistveno različni od gluho-nemih, da je skupno izobrazbeno vzgojno delo v istem zavodu zelo otežkočeno, zlati če ni dana možnost prostorno popolnoma ločiti slepe gojence od gluho-nemih. /.../. Načelo selitve /.../ ostane v principu še vedno aktualno."³⁸

V zvezi z osnovnimi in srednjimi šolami je prezident Rupnik oktobra 1944 izdal odredbo, ki je velevala, da se mora pouk ne glede na vojne razmere nadaljevati. Tako je tudi zavod za slepe začel kovati načrte za delo za novo šolsko leto tako v Kočevju kot tudi v Ljubljani. Vendar je bil že naslednji mesec, november, za življenje in delo v kočevskem zavodu odločilen: "Mesto je doživelo kombiniran napad iz zraka in iz gozda v dneh od 18. do 20. novembra.³⁹ 18. nov. je padla ena bomba tudi na zavod - in sicer na oni del, ki je bil prizadet že 12. dec. 1943, nekoliko lažja pa je padla pred zavod v razdalji kakih 5 m. Obe sta naredili znatno škodo na poslopju. Od zračnega pritiska, min in krogelj je bila zelo poškodovana tudi streha, ki je imela preko 300 lukenj. /.../ V takih razmerah ni bilo mogoče niti misliti, da bi se gojenci zopet vrnil nazaj v zavod, še manj, da bi bilo mogoče pričeti zopet s poukom in delom, nasprotno, bila je resno ogrožena varnost gojencev. O položaju sem se posvetovala z zavodskim učiteljstvom in predstavniki krajevnih oblasti, ki so mi svetovali selitev gojencev v Ljubljano in mi isti tudi omogočili. Dne 30. nov. smo se pripeljali v Ljubljano s tovornim avtomobilom vojaške avtokolone. Bilo je vsega 16 gojencev in 4 osebja. Vzeli smo s seboj lahko samo osebno prtljago. Večji del osebja je ostalo v zavodu v Kočevju, da čuva preostali inventar in poslopje in še nadalje vodi ekonomijo. 30. novembra smo ob pozni večerni uri potrkali na vrata gluho-nemnice in bili tu nad vse ljubeznivo sprejeti. /.../ 5. decembra - na god sv. Miklavža se je nato vršil v domačem zavodskem krogu gluho-nemnice nekakšen "slovesen pozdrav in sprejem" v bivališče gluho-neme mladine, kjer so gluho-nemi gojenci priredili slepim Miklavževo obdarovanje. /.../ Naši gojenci so se novega okolja in prostora kar hitro privadili in se udomačili. /.../ Božič smo praznovali kar v lepem razpoloženju. Na Sv. večer smo priredili /.../ lepo božičnico s petjem in recitacijami - ki smo jo potem ponovili za

³⁷ Prav tam, Zapisnik, 31. 8. 1944.

³⁸ Prav tam, Zapisnik, 31. 8. 1944.

³⁹ Drugi močan napad na nemško postojanko v Kočevju je slovenska partizanska vojska izvedla novembra 1944. XVIII. divizija je 18. 11. začela tridnevno obleganje mesta, prvi in tretji dan so ga spremljali letalski napadi, ki pa ni bilo uspešno. Več o napadu na Kočevje novembra 1944 v: Guštin, Osvoboditev Kočevske, str. 29sl.

bližnje znanke in prijatelje na Silvestrov večer. Tako se je - morda prvič - zglasila v gluhonemnici v zboru božična pesem."⁴⁰

V t. i. Zavodu za slepe otroke Ljubljana so po selitvi nadaljevali s poukom. Ker so si učenci obeh šol, šole za gluhe in šole za slepe učence, delili eno učilnico, je pouk potekal v izmenah. Slepí učenci so v šolskih klopih sedeli ob ponedeljkih, sredah in petkih popoldan in ob torkih, četrtek in sobotah dopoldan. Zaradi pomanjkanja prostora je bil moten praktični pouk gojencev - pletarski vajenci so namreč ostali brez svoje delavnice -, zaradi pomanjkanja živil pa je bil le na teorijo skrčen tudi gospodinjski pouk. Do konca vojne so dnevni ritem gojencev narekovali tudi alarmi,⁴¹ ki so naznanjali nevarnost letalskih napadov. Otroci so na zadevo gledali iz svojega zornega kota: "Nadvse čudovito pa je bilo, da so zaradi teh letalskih poletov sirene dajale alarm in s tem oznanjale konec mukotrpnega šolskega pouka. /.../ Zamislite si, kako je bilo fino."⁴²

20. aprila 1945 je Kočevje doživelo še en letalski napad, v katerem je bilo ponovno prizadeto poslopje zavoda: "S tem je postala vrnitev naše ustanove nazaj v prvotni dom v Kočevje nemogoča. Resno in nujno bo treba torej začeti reševati problem, kje najti nov, primeren dom za slepe otroke in mladino."⁴³ Oddelek za slepe novince pod streho ljubljanske gluhonemnice je tako ostal zatočišče slepe mladine vse do osvoboditve. Z odlokom ministrstva za prosveto je slepa mladina avgusta 1945 dobila nov dom (bivši notrdamski internat oziroma zavod De Notre Dame) na Mirju v Ljubljani. Institucija se je preimenovala v Zavod za slepo mladino v Ljubljani, od leta 1966 pa jo poznamo pod imenom Zavod za slepo in slabovidno mladino.⁴⁴

Vodstvo zavoda za slepe otroke in mladino si je za selitev v primernejše prostore, po možnosti v bližino prestolnice, prizadevalo ves čas bivanja in delovanja v Kočevju. In prav "letalska bomba, ki je padla na zavodsko poslopje, je bila vsekakor usodna za bodočnost naše ustanove s tem, da je povzročila odlok o selitvi zavoda za slepe otroke v /.../ Ljubljano."⁴⁵

Mojca Šorn

INSTITUTE FOR BLIND CHILDREN IN KOČEVJE (1941-1944) AND ITS RELOCATION TO
LJUBLJANA

S u m m a r y

In her contribution the author describes how World War II influenced the life and education at the institute for blind children and youth, which was called, since the occupation until its relocation to the capital in the end of 1944, the (Regional) Institute for Blind Children in Kočevje.

⁴⁰ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 13. 1. 1945 (prva seja po selitvi zavoda v Ljubljano).

⁴¹ Od 1. 1. 1945 do 24. 4. 1945 so prebivalci Ljubljane doživeli 100 alarmov, ki so trajali skoraj 200 ur, v: ARS, fond Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Prosvetni oddelek 1941-1945 (AS 199), f. 1001-1600, leto 1945, št. 1412-45.

⁴² France Žagar: Vojna, kaj je to? Utrinki mojega otroštva. Ljubljana 2005, str. 65.

⁴³ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 30. 4. 1945

⁴⁴ http://www.zssm-lj.si/si/kdo_smo/zgodovina/; 9. 4. 2009

⁴⁵ ARS, AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 26. 6. 1944.

During the first few months after the occupation "the Institute was allowed to work undisturbed /.../ despite the hard new times"; however, its work was soon hindered by the lack of space. Namely, a part of the building was transformed into a military post office; later the Kočevje primary and secondary school were also located in the same facilities; and the life of the pupils was especially thrown off track by the aerial attacks. On 12 December 1943 the Institute was struck by a bomb and damaged severely. The manager reported this to the Regional Administration. On 31 December 1943 the Head of the Regional Administration ordered that the Institute in question be relocated temporarily to the institute for the deaf-mute in Ljubljana. Due to the unstable situation in the field, the relocation was postponed until the repeated bombing of the Institute in November 1944. When on 30 November 1944 the newcomers from Kočevje finally knocked on the door of the institute for the deaf-mute, they were welcomed warmly. Modest but pleasant facilities, named the Department of Blind Novices, waited for them and remained their refuge until the liberation. In August 1945, with the decree of the Ministry of Education, the blind youth moved to their new home (the former Institute de Notre Dame) in Mirje, Ljubljana.